

9A. Az ige szemantikája: mód, idő aspektus

Az ige a mondategység „magja”

Egy **mondat**, a legegyszerűbb esetben, egyetlen elemi állítást tartalmaz. Máskor kicsit többet: lehet, hogy nem elemi az az állítás, és az is lehet, hogy többet tartalmaz belőle. Egy **mondategység** a mondaton belül az a szerkezeti egység, amely egyetlen állítást tartalmaz, míg egy mondat több mondategységet is tartalmazhat, egymás mellé vagy egymás alá rendelve.¹

Kicsit pontosabban: egy mondategység egyetlen „predikatív mozzanatot” tartalmaz, egyetlen állítmányt, egyetlen alany–állítmány-kapcsolatot, szükség szerint kiegészítve kötelező és lehetséges bővítményekkel, tárggyal, határozókkal, jelzőkkel.² A kortárs nemzetközi szintaktikai szakirodalom a mondategységre is úgy tekint mint egy mondatra (*sentence*, S), míg az összetett mondat olyan mondat (S), amely rekurzív módon önmaga is mondatokból (értsd: tagmondatokból) áll.³ Mi most azonban, didaktikai okokból, a mondategység kifejezést fogjuk használni, hangsúlyozandó, hogy egyetlen tagmondatról vagy egy egyszerű mondatról van szó.

A mondategység tehát egyetlen állítást tartalmaz: egyetlen cselekvést, történést, létezést, állapotot, tényt ír le. Illetve, amint arra rövidesen rámutatunk: ezt az egyetlen cselekvést, történést stb. nem mindig leírja, hanem bizonyos esetekben a beszélő más viszonyát is kifejezheti ehhez az egyetlen cselekvéshez, történéshez stb. Például a beszélő rákérdezhet ennek az állításnak az igazságtartalmára, vagy megjelenítheti óhaját, vágyát, hogy ez az állítás igazzá váljék, vagy kifejezheti bizonytalanságát ezen állítás igazságával kapcsolatban, és így tovább.

A mondategység által kifejezett egyetlen cselekvés, történés, létezés, állapot, tény nyelvi kifejezésére általában egy igtét használunk, amely vonzatai, bővítményei segítségével adja vissza leírandó tényállást. Ez az ige lesz a mondategység „magja”, amelyből „kisarjad” az egész mondategység, amint magához veszi a vonzatait, bővítményeit. Az igeből (*verb*, V) nő ugyanis ki az igei csoport (VP), amelynek az ige a feje, majd ez a VP válik a mondategység (vagy mondat, *sentence*, S) fejévé.

Egyes esetekben – tipikusan, ha állapotot, tényt ír le a mondategység – az ige a létige (névszói-igei állítmány) vagy a létige „nullafoka” (névszói állítmány: a létige nem jelenik meg, azaz $\emptyset$ formában jelenik meg). Ezeket az eseteket is úgy érdemes felfogni, hogy a létigéhez annak vonzataként csatlakozik az állítmány névszói része. De a jelen fejezetben elsősorban a (valódi) igei állítmányt tartalmazó mondategységekkel foglalkozunk, és azt vizsgáljuk meg, hogy az ige alakja hogyan járul hozzá az egész mondategység jelentéséhez.

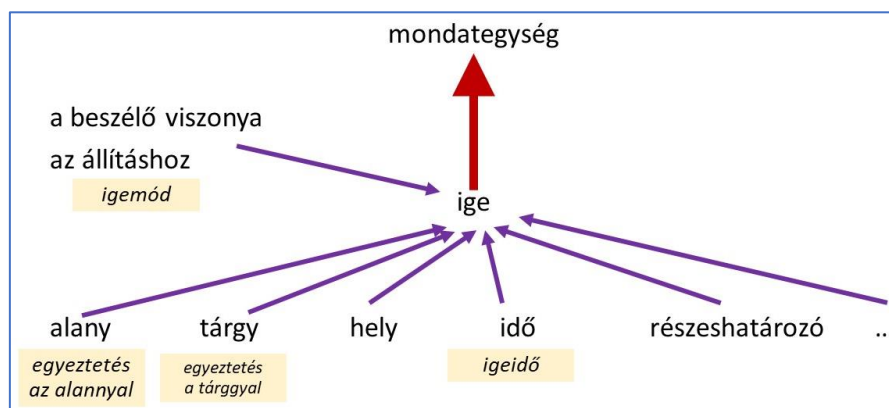
¹ Gyakran használatos a *tagmondat* kifejezés is. A *mondategység* és a *tagmondat* közt az a fogalmi különbség, hogy előbbi egy önálló mondattani szerkezeti egységet jelöl (fél, vagy inkább kétharmad úton a szó és a mondat szintje között), míg az utóbbi az egész mondathoz vagy más tagmondatokhoz való viszonyra utal. Az egyszerű mondat egyetlen mondategységből áll, így nem beszélhetünk tagmondatról, míg az összetett mondatot alkotó mondategységek az összetett mondat tagmondatai is egyben.

² Deme László: A mondategység. In Sipos Lajos (szerk.), *Pannon Enciklopédia: Magyar nyelv és irodalom* (Kertek 2000 Könyvkiadó: Budapest, 1997). <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/a-mai-magyar-nyelv-rendszere-3615/a-mondategyseg-deme-laszlo-37B0/>

³ Az alárendeléstől szóló **XX.** fejezetben visszatérünk arra a kérdésre, hogy az alárendelt tagmondatot a főlérendelt mondaton kívül állónak tekintsük-e (ahogy azt a hagyományos magyar nyelvtanok teszik), vagy annak részeként (ahogy azt a kortárs nemzetközi szakirodalom teszi). Ha az alárendelt tagmondat is része a főmondatnak, akkor (a mellérendeléstől eltekintve) az egész mondat azonos a legmagasabbra rendelt mondategységgel. Azaz a mondat nem más, mint egy mondategység, és a rövidség kedvéért a mondategység átnevezhető mondattá.

Az ige jelentésétől a mondategység jelentéséig

Az ige töve egy absztrakt jelentést fejez ki. A konkrét jelentéshez be kell tölteni a szerepeket is: ki, mi, mikor, hol, mit, hogyan, minek... Ezek a kiegészítő információk több formában is megjelenhetnek, például önálló szóként a mondatban vagy az ige morfológiáján. Gyakran viszont nem jelennek meg explicit formában, csak a kontextusból tudhatók meg. Minden nyelvnek más és más eszközei állnak a rendelkezésre ezeknek az információknak a megjelenítésére.

1. ábra: Az ige mint a mondategység „magja”.

Az ige szerepei mellett még egy fontos információ tartozik hozzá a mondategység jelentéséhez: a beszélő viszonya ahhoz az állításhoz, amelyet az ige és vonzatai, bővítményei kifejeznek. Ez a viszont a **modalitás**, amelyet rövidesen részletesebben is tárgyalunk. A modalításra is igaz az, hogy nyelvenként változik, mi hogyan jelenik meg a mondatban.

Alapvetően élhetünk körülírással, lexikai eszközökkel és nyelvtani eszközökkel – kivéve, ha arra számíthatunk, hogy a hallgató (olvasó) a szövegkontextusból, a kommunikációs kontextusból, a világgal kapcsolatos ismeretei segítségével vagy más pragmatikai eszközzel saját maga rekonstruálja a hiányzó információt. A nyelvtani eszközök közül az ige személyragozása az alanyra utal, az igeidő a cselekvés, történés stb. idejére, míg az igemód a modalításra. Megfordítva ezt a gondolatot azt mondhatjuk, hogy az **igeidő** (ang. *tense*) nem más, mint a cselekvés, történés stb. idejének (ang. *time*) a grammatizálódott kifejezési formája, míg az **igemód** (ang. *mood*) a modalitásé (*modality*). Az nyelvenként és nyelvészenként változhat, hogy a személyragozást vajon az alany grammatikalizálódott kifejezési formájának tekintik-e, vagy csupán a mondatban (főnévként vagy névmásként) megjelenő (vagy nem megjelenő) alannal történő **egyeztetésnek**.

Tekintsünk néhány példát arra, hogy a magyarban milyen eszközök állnak a rendelkezésünkre. Az alany (pontosabban: ágens, a cselekvő) kifejezhető:

❖ Önálló szóval a mondatban:		<i>János olvas egy könyvet.</i>
❖ Az ige morfológiájában:		<i>Olvasok egy könyvet.</i>
❖ Mindkét módon:		<i>Én olvasok egy könyvet.</i>
❖ Egyik módon sem:	[Mit csinál János?]	<i>Épp egy könyvet olvas.</i>

Az utolsó példában a szöveggörnyezetből fejthető vissza az alany. Hasonló példák a tárgy kifejezésére:

❖ Önálló szóként jelenik meg a mondatban:		<i>Látom a fiút.</i>
❖ Az ige morfológiájában jelenik meg:		<i>Látlak.</i>
❖ Mindkét módon megjelenik:		<i>Látlak téged.</i>
❖ Egyik módon sem jelenik meg:	[Hol van János?]	<i>Nem látom.</i>

Most pedig tekintsünk néhány példát az idő kifejezésére, igeidők és más nyelvi eszközök révén:

❖ Önálló szóként jelenik meg a mondatban:		<i>Holnap elutazom.</i>
❖ Az ige morfológiájában jelenik meg:		<i>El fogok utazni.</i>
❖ Mindkét módon megjelenik:		<i>Holnap el fogok utazni.</i>
❖ Egyik módon sem jelenik meg:	[Leszel holnap?]	<i>Nem, mert elutazom.</i>

Ezen a ponton érdemes emlékeztetni arra, hogy a nyelvtani eszközök (például igeidők, a későbbiekben igemódok, igeaspektusok stb.) tipikusan kétfélék lehetnek: **szintetikus** és **analitikus** eszközök. A szintetikus eszközök a morfológiát használják, ragok (jelek) révén fejezik ki az időt (modalitást stb.). Ezzel szemben az analitikus eszközök a szintaxist is érintik. Ezek az összetett igeidők (igemódok stb.) ugyanis több szóból állnak, amelyek a mondatban egymástól akár el is távolodhatnak (például: *el fog menni* → *el fog-e esetleg szerinted menni?*).

Előfordul, hogy látszólagos ellentmondás van a nyelvtani értelemben vett igeidő (ang. *tense*) és a kifejezni szánt idő (ang. *time*) között. Figyeljük meg a következő két mondatot. Az elsőben múlt időt használunk egy, a beszéd elhangzásához képest jövő időben bekövetkező cselekvésre, míg a második példában a jövő idő egy 19. századi eseményt ír le:

*Mire este hazaérsz, én már elutaztam.
És akkor Petőfi Sándor azt mondta, hogy el fog utazni.*

Az ellentmondás feloldása egyszerű, ha elfogadjuk, hogy a (magyar) igeidők nem kizárólag **abszolút időt** (a mondat elhangzásának pillanatához viszonyított időt), hanem **relatív időt** (egy, a szöveggörnyezet által meghatározott referenciaponthoz viszonyított időt) is kifejezhetnek.

Most pedig tekintsünk néhány példát a modalitásnak, vagyis a beszélőnek a mondatához való viszonyának a kifejezésére. Bizonytalanság esetén a beszélő nem biztos az állítás igazságtartalmában:

- ❖ *Állítólag István is eljön János bulijába.*
- ❖ *Azt mondják, hogy István is eljön János bulijába, de én nem tudom.*
- ❖ *István is eljön János bulijába, legalábbis ezt mondják.*
- ❖ *István is eljöhet.*
- ❖ [Mit hallottál, hogy ennyire meg vagy ijedve?] *Azt, hogy István is eljön János bulijába.*

A modalitást – ezekben a példákban a beszélő bizonytalanságát az állítás igazságértékét illetően – kifejezheti egy mondatátározó, mint az *állítólag* és a *valószínűleg*, kifejezheti körülírás, és kifejezheti az igeen megjelenő képző is. A körülírás – például egy mellékmondatba történő beágyazás – a legpontosabb, ugyanakkor a leghosszabb nyelvi eszköz a többletinformáció kifejezésére. Máshol is megfigyelhető, hogy a *pontoság* és a *tömörség* egymásnak feszülő szempontok, például a múlt idő morfológiája rövidebb, de kevésbé specifikus, mint egy határozószó (*tegnap*) vagy egy körülírás (*kedden, fél órával azt követően, hogy hazaérkeztünk*). Ha viszont a szövegkontextus egyértelművé teszi a többletinformációt, a félreértés veszélye nélkül megtehetjük (legalábbis bizonyos esetekben bizonyos nyelvekben), hogy azt meg se jelenítjük a mondatban, mint azt az utolsó példán látjuk.

A következő példák a szükségszerűség modalitását illusztrálják, vagyis azt, hogy a beszélő szükségszerűnek tartja az állítást. Egyúttal a modalitás kifejezésének további nyelvi eszközeit is megfigyelhetjük:

- ❖ *Istvánnak el kell jönnie a buliba.*
- ❖ *Biztos, hogy István is eljön János bulijába.*
- ❖ *Biztos vagyok benne, hogy István is eljön János bulijába.*
- ❖ *El tudod képzelni, hogy István nem jönne el?*

Az első mondatban modális segédige, segédigés szerkezet jelzi a beszélő viszonyát az állításhoz. A *kell* segédige azonban többértelmű. Azon kívül, hogy a beszélő biztos abban, hogy az állítás igaz, jelölhet azt is, hogy valamilyen természeti (fizikai), jogi vagy etikai törvény miatt áll fenn a szükségszerűség. Ezekben az utóbbi esetekben a segédige nem a beszélőnek az állításhoz való viszonyát fejezi ki a segédige, hanem a segédige része magának az állításnak: a beszélő azt állítja, hogy fennáll ez a (természeti, jogi vagy etikai) szükségszerűség. Ezzel szemben a második két példamondat körülírása explicitté teszi, hogy a beszélő viszonyáról van szó. Végül az utolsó példa egy retorikai-pragmatikai eszközt alkalmaz: a beszélő nem vár választ a kérdésére, a kérdés valójában egy állítás, de az erősebb retorikai hatás kifejtése érdekében él a beszélő ezzel az eszközzel.

A kérdéseket is tekinthetjük egyfajta modalitásnak. Egy eldöntendő kérdés esetén a beszélő viszonya az állításhoz az, hogy beszélgetőpartnerét az állítás igazságtartalmának eldöntésére kéri fel. Kiegészítendő kérdés esetén pedig arra szólítja fel a hallgatót, hogy határozza meg, mely személyre, tárgyra, helyre, időre stb. (a kérdőszó által betöltött tematikus szerep függvényében) igaz az állítás.

A magyarban egy eldöntendő kérdést jelölheti pusztán az intonáció, egy kérdőszó (*vajon* és *-e*) a megfelelő intonációval vagy körülírás is:

- ❖ *Elmész János bulijába?*
- ❖ *Vajon István ott lesz?*
- ❖ *Szeretném tudni, hogy István ott lesz-e.*

A kiegészítendő kérdéseket tipikusan (de nem mindig) kérdő névmás vagy kérdő névmási határozó jelöli:

- ❖ *Ki megy el János bulijába?*
- ❖ *Hova megy István?*
- ❖ *Jó lenne tudni, hogy ki lesz ott a buliban.*
- ❖ *Áruld már el, hogy ki lesz ott a buliban!*

Az utóbbi két mondat formailag nem kérdés, hanem kijelentés és felszólítás. Pragmatikai értelemben mégis kérdést fejeznek ki, hiszen a beszélőpartneret az állítást igazzá tévő személyek megnevezésére kéri fel.

A felszólítás is egyfajta modalitás: ebben az esetben a beszélő azt szeretné elérni, hogy az állítás igazzá váljon. Kifejezésére ismét számos eszköz áll a beszélő rendelkezésére, túl a felszólító mondaton és a felszólító módú ígén is. Az alábbi mondatok közül csak az első él az igei morfológia adta lehetőségekkel:

- ❖ *Edd meg a spenótot!*
- ❖ *Bárcsak megennéd már a spenótot!*
- ❖ *Mikor fogod végre megenni a spenótot?*
- ❖ *[Háromig számolok, és addigra] a spenótot megeszed.*
- ❖ *A spenótot megenni!*

Végül nézzünk példákat az *iróniára*, amely az a modalitás, amely leginkább támaszkodik a pragmatikára (az előzményekre, a beszédhelyzetre, a beszélőnek és a hallgatónak a világról közösen meglévő ismereteire...). A hanghordozás, a nonverbális kommunikáció eszközei – és manapság a nonverbális kommunikációt írásban megjelenítő emotikonok – jelezhetik még, hogy a beszélő nem gondolja szó szerint azt, amit kommunikál. Ha ez a kommunikációs csatorna is kudarccal jár, akkor a beszélő kénytelen utólag tisztázni saját viszonyát a szóban forgó állításhoz:

- ❖ *De rosszul nézel ki!*

- ❖ *De rosszul nézel ki!* ☺
- ❖ *De rosszul nézel ki! ... Ne sértődj meg, szívem, már az iróniát sem érted?!*

Összefoglalva: láthatjuk, hogy saját anyanyelvünk mondatainak az értelmezése is mennyi nehézséggel jár. Ezeket a nehézségeket néha észrevétlenül megoldjuk, máskor valóban zavart okoznak a kommunikációban. Egy párbeszéd során a félreértések tisztázhatók, más esetekben a kétértelműség vagy a félreértés következményei nem súlyosak.

A bibliai héber esetén azonban más a helyzet. Nem csak emotikonok, de a modern nyelvekben megszokott központosítás (kérdőjel, felkiáltójel) sem áll rendelkezésünkre. A kérdőszavak használata nem kötelező, az igealakok – mint rövidesen látni fogjuk – több mindent is kifejezhetnek. A szerzőhöz sem fordulhatunk a többértelműségek feloldásáért, de még anyanyelvi beszélő sem segít már. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a kontextus sem mindig ismert. A korabeli világra vonatkozó ismereteink javarészt éppen a megérteni vágyott Biblia szövegéből származnak, így körkörös érvelésbe futunk: a Biblia szövegéből ismerjük meg a Biblia világát, és a Biblia világából értjük meg a Biblia szövegét.⁴

Ugyanakkor a bibliaolvasó nagyon pontosan szeretné megérteni a Héber Bibliát, akár teológiai motivációval olvassa azt, akár irodalmárként, filológusként műveli a *close readinget*. Éppen ezért nagyon fontos, hogy nyitottak legyünk a különböző finom jelentésárnyalatok – például modalitások és aspektusok – felismerésére, vegyük észre és tudatosítsuk, ha több értelmezés is lehetséges.

Az alábbiakban előbb a modalitások témakörét járjuk körül, majd az időszerkezetet (igeidők és aspektusok) vizsgáljuk meg.

---

⁴⁴ A mondatban a *javarészt* szó arra utal, hogy a Biblián kívüli adatok (régészeti leletek, feliratok, az értelmezési hagyomány...) részleges segítséggel szolgálhatnak.